

Od národní bezpečnosti k mezinárodní bezpečnosti

Kodaňská škola na křižovatce strukturálního realismu,
anglické školy a sociálního konstruktivismu

ŠÁRKA WAISOVÁ

From National Security to International Security: Copenhagen School in Crossways of Structural Realism, English School and Social Constructivism

Abstract: The works of Buzan, Waever and their colleagues from COPRI represent the turning point in security analysis and in conceptualisation of security in the first half of the 1990's. The Copenhagen conceptualisation of security is based on the following three theoretical approaches – structural realism, the English School and social constructivism. Buzan, Waever and de Wilde develop the concept of national security and conceptualise international security. For the Copenhagen group the main referent object is state, which abandons the traditional hierarchy of values, i.e. the main value is not sovereignty or territoriality any more. The existence of state, respectively the existence of various values of state can be threatened by political-military as well as by economical, environmental and societal-cultural threats. In the process of conceptualisation of security, the Copenhagen school places more emphasis on the impact of the environment of the state and on the means of how the state or political elites interpret the environment. Buzan and his colleagues understand security not as objective but as subjective and social constructed fact.

Key words: Copenhagen school, national security, international security, securitization, social constructivism, structural realism, English School.

Podobně jako řada oborů sociálních věd i mezinárodní vztahy (dále jen MV) se zabývají problematikou bezpečnosti. Otázky války, míru a bezpečnosti stály po první světové válce u zrodu oboru MV. Navzdory tomu, že vědci diskutují o povaze bezpečnosti, o její podstatě a o možnostech jejího udržení celá desetiletí, nemá koncept bezpečnosti definitivní podobu. Koncept bezpečnosti se utváří v průsečíku několika podoborů MV řadu desetiletí, největší vliv na konceptualizaci bezpečnosti měly teorie mezinárodních vztahů a bezpečnostní studia.

Rozdílné názory na podstatu bezpečnosti a na možnosti jejího zajištění vedly ke zformování řady rozdílných pojetí – mezinárodní bezpečnost, národní bezpečnost, globální bezpečnost, regionální bezpečnost, lidská bezpečnost atd. Zmíněná pojetí a jejich proměna byly ovlivněny jak odlišnými teoretickými přístupy, tak i proměnou prostředí mezinárodní politiky a oboru MV. Sledujeme-li vývoj pojetí, respektive konceptu bezpečnosti, vidíme, že prošel několika fázemi a i dnes zůstává v procesu vytváření (v procesu konceptualizace). Konceptualizace bezpečnosti se stala výzkumným záměrem řady autorů. Otázkou národní bezpečnosti se zabýval např. E. H. Carr, H. Morgenthau, A. Wolfers, K. Waltz, R. Keohane a J. Nye, R. Ullman či P. Katzenstein, otázce mezinárodní bezpečnosti se věnoval např. J. Herz, H. Bull, R. Jervis, B. Buzan nebo O. Waever, otázce lidské bezpečnosti pak např. M. Ayoob a A. Acharya.

Pod vlivem událostí studené války dochází po druhé světové válce především v USA k rychlému rozvoji strategických studií. Strategická studia, která byla ovlivněna domi-

nancí realistického přístupu v mezinárodních vztazích, se zabývala bezpečností státu, hrozbou a použitím síly v MV, jakož i studiem vojenských aspektů a strategie. Strategická studia bývají některými autory označována jako studia národní bezpečnosti (*national security studies*), (Snyder /ed./, 1999, s. 3–4).¹

Postupná eroze bipolarity mezinárodního systému a proměna bezpečnostního prostředí v průběhu 60. a 70. let 20. století povzbudily snahy o nové promyšlení bezpečnosti a hrozeb. Od druhé poloviny 60. let se začínají jako podobor mezinárodních vztahů profilovat bezpečnostní studia, která čerpají jak ze scientismu, tak i z výzkumu míru. V 80. letech se badatelé v oblasti bezpečnostních studií začínají odklánět od vojenského pohledu na bezpečnost státu a zabývají se také nevojenskými hrozbami. Vědci si začali klást otázku, co to je bezpečnost a co znamená být v bezpečí. Za jeden z nejvýznamnějších příspěvků k diskuzi o proměně (respektive rozšíření) konceptu národní bezpečnosti je považována práce autorů kodaňské školy,² především B. Buzana a O. Waevra (*Mutimer*, 1999). Barry Buzan vychází z předpokladu, že: 1) bezpečnostní hrozby nemají jen charakter vojenských hrozeb, ale že zdrojem hrozeb může být i politická, ekonomická, sociální a environmentální oblast (tzv. sektory); 2) stát ztrácí výjimečné postavení referenčního objektu³ ve prospěch sociálních skupin. Buzanova bezpečnostní analýza se stala na přelomu 80. a 90. let hlavním vyzývatelem strategických studií a jejich vojenského pojetí národní bezpečnosti. Buzanova myšlenka pěti zdrojů hrozeb bezpečnosti a ústupu jedinečnosti postavení státu otevřela diskuzi o potřebě nové konceptualizace bezpečnosti.

Snahou této stati je ukázat proměnu konceptualizace bezpečnosti v myšlení kodaňské skupiny. Kodaňská konceptualizace bezpečnosti ukazuje proměnu realistického konceptu národní bezpečnosti a vytvoření konceptu mezinárodní bezpečnosti. Realista Buzan přijal pod vlivem anglické školy a konstruktivistických přístupů myšlenku existence „mezinárodní společnosti“, která podle jeho názoru vytváří sociální prostředí, v němž se státy pohybují. Tato myšlenka mu umožnila uvažovat o proměně anarchie mezinárodního systému a o proměně bezpečnostních vztahů mezi státy. Kodaňská skupina se odklání od objektivního pojetí bezpečnosti a uvažuje o bezpečnosti jako o subjektivní hodnotě. Bezpečnost jako subjektivní stav závisí na sociálním prostředí, na vnímání hrozeb a na jejich interpretaci. Na základě studia vnímání a interpretace hrozeb vytvořil Buzan s Waevrem teorii sekuritizace.

V první části této stati ukážu, jak kodaňská skupina vymezuje koncept bezpečnosti a jeho základní proměnné. Vymezení základních proměnných založila kodaňská skupina na rozlišení tří tradic (realistické, racionalistické a revoluční) v mezinárodních vztazích, které jí umožnilo oddělit jednotlivé koncepty bezpečnosti a prohloubit bezpečnostní analýzu. Ve druhé části textu ukážu vliv strukturálního realismu a anglické školy na formování kodaňského konceptu „mezinárodní společnosti“. Východiska strukturálního realismu (v podmínkách anarchie /navzdory jejím socializačním schopnostem/ mohou existovat nestejnorodé /odlišné/ jednotky; *Buzan – Jones – Little*, 1993, s. 29–50) a předpoklad existence „mezinárodní společnosti“ umožnily Buzanovi, Waevrovi a jejich kolegům opustit při konceptualizaci bezpečnosti úroveň státu a uvažovat o vztahu mezi bezpečností státu a bezpečností mezinárodního (či regionálního) systému. Kodaňská bezpečnostní analýza opouští i dominantní pohled na zdroje hrozeb a soustředí se na nevojenské a nepolitické zdroje hrozeb. Kodaňská škola věnuje pozornost především sociálnímu (*societal*)⁴ sektoru bezpečnosti, zvláště otázce identit. Ve třetí části textu se soustředím na posun v konceptualizaci bezpečnosti, k němuž došlo u kodaňské skupiny pod vlivem sociálního konstruktivismu. Budu se zabývat teorií sekuritizace, která vychází z filozofie přirozeného jazyka a z konceptu řečového aktu a která umožňuje nahlížet bezpečnost a hrozby jako na subjektivní a sociálně konstruované. Na závěr se zmíním o hlavních bodech kritiky a o hlavních problematických okruzích kodaňské bezpečnostní analýzy.

KONCEPT BEZPEČNOSTI

Někteří autoři (např. Buzan či Baldwin) označují koncept bezpečnosti za nevyvinutý či málo rozvinutý a zanedbaný. Podle Buzanova názoru bezpečnostní studia i teorie MV kladly důraz na výzkum míru a moci a bezpečnost nechávaly stranou. Důraz na mír a moc byl dán dominancí realistického (moc) a idealistického (mír) přístupu v mezinárodních vztazích. Výzkum konceptu bezpečnosti by však neměl být opomenut, neboť bezpečnost reflektuje jak atributy moci (konflikt), tak i atributy míru (spolupráce), (Buzan, 1984). Zanedbání konceptu bezpečnosti bylo dáno základní představou realistů, že bezpečnost je výslednicí mocenských vztahů (Morgenthau, Herz). Teprve myšlenka bezpečnosti jako motivu jednání států v MV (Wolfers) otevřela prostor pro výzkum konceptu.⁵

Koncept bezpečnosti můžeme považovat za „zanedbaný“ jak v oblasti teoretického vymezení (tj. jak vůbec konceptualizovat bezpečnost, jaké jsou základní proměnné konceptu bezpečnosti a co je to bezpečnost), tak i v oblasti zpracování konkrétních proměnných (tj. jak se proměnné mění, respektive jak se mění /ne/bezpečnost v závislosti na proměnných). V této kapitole vymežím, co mám na mysli, hovořím-li o konceptu, o bezpečnosti, a zaměřím se na proces konceptualizace bezpečnosti.

Koncept je obecná představa či myšlenka, které přisuzujeme konkrétní význam, jenž se však může postupně měnit. Koncept nám pomáhá vysvětlovat, klasifikovat, třdit a pořádat myšlenky. Koncepty jsou často užívány v rámci teorií i diskurzů. Ačkoli koncepty obsahují základní významy, mají mnohé z nich protichůdný výklad (Barnett, 2001, s. 6). Jako příklad konceptů mohou uvést svobodu, spravedlnost, mír, moc, bezpečnost či udržitelný rozvoj. Koncepty nejsou něčím definitivním, jsou ve stálém procesu utváření.

Výraz bezpečnost vychází z latinského *securitas* – označení stavu nedostatku péče a zájmu. Podle Stručného oxfordského slovníku (*cit. dle Barnett, 2001, s. 23*) je bezpečnost: 1) situace, kdy je aktér chráněn nebo kdy aktér není vystaven nebezpečí; 2) stav bez nejistoty; 3) pocit jistoty, stav bez nenaplněných potřeb, strachu a obav.⁶ *Většina vědců, kteří zkoumají bezpečnost, má představu, „o čem“ bezpečnost je, a fakt, že neexistuje všeobecně akceptovaná definice bezpečnosti, neomezuje možnosti vývoje konceptu bezpečnosti a ani neodradil řadu vědců, aby se takovou definici pokusili vytvořit (Buzan, 1991 b, s. 20).*

Kodaňská skupina využila ke konceptualizaci bezpečnosti rozlišení tří tradic anglické školy – realistické, racionalistické a revoluční tradice (Waever, 1997; Buzan, 1984; Buzan, 1991 a). Jednou z dělicích linií mezi třemi tradicemi je pohled na (ne)existenci a funkci „mezinárodní společnosti“.⁷

Realistická tradice vychází z Machiavelliho myšlenkového odkazu a zaměřuje se na zájmy a moc vlastního státu. V realistické tradici se vše odehrává jen mezi státy a vše, co se odehrává, je zřetelné či méně zřetelně odrazem mocenských zájmů států, tj. neexistuje žádná „mezinárodní společnost“. Normy, instituce a mezinárodní právo jsou výrazem (nástrojem) mocenské politiky nejsilnějších států.

Racionalistická tradice vychází z myšlení Hugo Grotia a odmítá představu realistické tradice o stálém potenciálním konfliktu v mezinárodním systému. Racionalistická tradice se domnívá, že státy vytvářejí „mezinárodní společnost“, která vymezuje základní pravidla vzájemných vztahů a zamezuje nejhorším důsledkům anarchie. Konstitutivními prvky „mezinárodní společnosti“ jsou státy; jejich činnost však není pouhou reflexí mocenských zájmů, státy vytvářejí instituce, diplomacii, normy, pravidla (např. ve formě mezinárodněprávních závazků), aby transformovaly vzájemný nepřátelský vztah a vytvořily „mezinárodní společnost“. Kodaňská skupina předpokládá, že existuje teritoriálně neomezená „mezinárodní společnost“. Tato myšlenka jí umožňuje uvažovat o anarchii jako o proměnné, která závisí na lokálním posilování, respektive oslabování „mezinárodní společnosti“. Vznik a zachování „mezinárodní společnosti“ je jedním ze způsobů řešení bezpečnostního dilematu.

Revoluční tradice vychází z myšlení Immanuela Kanta. Tato tradice uznává existenci „mezinárodní společnosti“, avšak na rozdíl od racionalistů nechápe její existenci jako způ-

sob překonání bezpečnostního dilematu. „Mezinárodní společnost“ je spíše součástí bezpečnostního dilematu, neboť se pro některé aktéry může stát samostatnou hrozbou. Kantovská tradice přijímá předpoklad mezinárodní anarchie, ale domnívá se, že tuto anarchii lze překonat, neboť v mezinárodním systému existují pravidla, která jsou odvozena od vyšší morálky světoobčanské společnosti. *Definitivní řešení (bezpečnosti) je možné jen v situaci, kdy přestaneme uvažovat pouze o státech a o systémech států. Dynamika mezinárodních vztahů je založena na individuích, na lidském společenství a na světové společnosti (hlavními subjekty světové společnosti jsou individua, nikoli státy),* (Waever, 1997, s. 52).⁸ Revoluční prvek se stal základem modelu přesýpacích hodin (viz dále), který názorně ukazuje vztahovost bezpečnosti a neoddělitelnost bezpečnosti státu od bezpečnosti mezinárodního (regionálního) systému, od bezpečnosti společnosti a od bezpečnosti individua.

Jednotlivé tradice jsou podle kodaňské skupiny základem konceptualizace bezpečnosti; realistická tradice vytváří státocentrický koncept bezpečnosti, kde bezpečnost znamená bezpečnost „mého vlastního státu“, všechny ostatní státy jsou zdrojem hrozeb; revoluční tradice vytváří koncept individuální bezpečnosti a globální bezpečnosti, synonymem individuální bezpečnosti je bezpečnost lidského jedince, globální bezpečnost je ztotožněna s bezpečností světové společnosti; racionalistická tradice zaujímá v konceptualizaci bezpečnosti pozici mezi (mezipozici, pozici *in-between* či *via media*) realistickou a revoluční tradicí, bezpečnost spočívá na státech (nikoli na individuích či na lidstvu), nespočívá však na státech jako na samostatných oddělených jednotkách, ale bezpečnost vychází ze vztahu mezi státy (*security is relational*). Státy mezi sebou vytvářejí trvalé vzorce vztahů, které mohou být zdrojem jak bezpečnostních dilemat, tak i bezpečnostních režimů.⁹

POČÁTKY KODAŇSKÉ BEZPEČNOSTNÍ ANALÝZY

Barry Buzan (bývalý výzkumný pracovník Kodaňského institutu pro výzkum míru /COPRI,¹⁰ dnes profesor na Westminsterské univerzitě) vstoupil do bezpečnostní analýzy na počátku 80. let minulého století. Během jednoho desetiletí se mu podařilo ovlivnit bezpečnostní analýzu tak jako žádnému jinému autorovi (minimálně v Evropě, kde jsou hranice bezpečnostní analýzy mnohem pružnější než ve Spojených státech amerických). Buzanovy dosavadní práce jsou jedinečným příkladem kontinuální proměny konceptu bezpečnosti. Zatímco jeho texty z první poloviny 80. let 20. století ukazují, že se autor přikláněl k realistické tradici v mezinárodních vztazích, jeho současné práce již výrazně čerpají z myšlení sociálních konstruktivistů (Buzan byl a je ovlivněn svými kolegy-sociálními konstruktivisty z COPRI, především Ole Waevrem – viz dále). V následujícím textu se pokusím ukázat možnost proměny konceptu bezpečnosti z realistických na sociálněkonstruktivistické pozice, respektive obohacení realistických východisek prvky sociálního konstruktivismu. Tuto proměnu umožnila Buzanovi a jeho kolegům reflexe historického procesu vývoje státu, státnosti a mezinárodního systému.

Textem, který asi nejlépe ukazuje počáteční východiska Buzanovy bezpečnostní analýzy, je kniha *People, States and Fear*. Ta byla poprvé vydána v roce 1983 s podtitulem *The National Security Problem in International Relations*, druhé přepracované vydání vyšlo v roce 1991. Směr proměny této publikace naznačuje podtitul, který kniha získala ve druhém vydání – *An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Buzan vychází z některých předpokladů realistické tradice – ústřední role státu, anarchie jako základní charakteristika mezinárodního systému a mezinárodní vztahy jako hra s nulovým součtem. Zmíněné charakteristiky dále rozvíjí, což mu umožňuje redefinovat a rozšířit koncept bezpečnosti. Domnívá se, že druhý Waltzův definiční znak struktury¹¹ (stejnorodost jednotek, *like units*) nezávisí na prvním, tedy že v podmínkách anarchie vedle sebe existují odlišné jednotky (Buzan – Jones – Little, 1993). Také odmítá realistické pojetí státu jako *black boxu* a domnívá se, že je důležité, jak a co se odehrává uvnitř. Dále zpochybňuje realistický předpoklad vztahu stát – jedinec. V realistické tradici je jedinec pod-

řízení státu, stát je zodpovědný za ochranu jedince a činnost jedince uvnitř státu nemá pro bezpečnost státu hlubší význam. Buzan při zkoumání vztahu stát – jedinec poukazuje na schopnosti jedince či skupiny jedinců ohrožovat stát zevnitř.

Buzan na rozdíl od realistické tradice zahrnuje do svých teoretických úvah aspekty změny – vývoj státu a proměnu státnosti¹² a mezinárodního systému. Právě základní charakteristiky státnosti (idea státu, materiální/fyzická základna státu a instituce státu, *Buzan, 1991 b, s. 65*) a jejich proměna mu umožňují uvažovat o rozšíření konceptu národní bezpečnosti. Tradiční koncept národní bezpečnosti ztotožňuje bezpečnost státu se zajištěním jeho fyzické existence, především s ochranou státního území a moci; hlavní hrozbou pro bezpečnost státu je útok jiného státu. Protože Buzan rozlišuje tři součásti/složky státu je schopen proniknout pod neprůhlednou a tvrdou slupku státu.¹³ Hrozby nemusejí směřovat proti fyzické existenci a materiální základně státu, mohou směřovat proti státní ideji nebo proti institucím státu. Tyto hrozby nemusejí mít charakter vojenských hrozeb. Buzan uvádí řadu příkladů, kdy nevojenské hrozby účinně působí proti některé ze složek státu. Jednou ze základních idejí existence USA je demokracie, je-li demokracie ohrožena, je ohrožena existence USA. Přitom demokracie může být ohrožena úspěšným šířením jiných ideologií. Idea federálního státu může být ohrožena secesionistickými snahami omezené skupiny. Jsou-li secesionistické snahy úspěšné, federální stát zaniká (*Buzan, 1991 b, s. 69–82*).

Bezpečnost státu ovlivňuje v neposlední řadě vnitřní charakter státu, a to jak uzavřenost či otevřenost státu vůči vnějším vlivům a silám,¹⁴ tak sociopolitická soudržnost státu. Na základě sociopolitické soudržnosti Buzan dělí státy na slabé (*weak*) a silné (*strong*). Slabé státy jsou politické entity, které trpí chronickou vnitřní slabostí (především slabé instituce státu) a kde většina obyvatelstva preferuje a respektuje paralelní (nestátní) instituce (např. kmenové soudy). Ve slabém státě chybí jednotící idea státu. K silným státům je možné řadit státy, které mají dlouhou tradici, obyvatelstvo státu je spojeno státní ideou (obyvatelstvo sdílí určitou identitu), respektuje a podporuje instituce státu. Zatímco silné státy jsou schopny zajistit bezpečnost vlastních obyvatel, slabé státy se stávají jejich hrozbou.¹⁵

Přijmeme-li Buzanovu charakteristiku státnosti, musíme také přijmout fakt, že nevojenské zdroje hrozeb by měly být součástí úvah o národní bezpečnosti. Zkoumání zdrojů nevojenských hrozeb ukazuje, že státy nejsou jedinými aktéry, kteří jsou schopni efektivně zničit stát či významně ohrozit jeho existenci. Bezpečnost státu (složek státu) může být ohrožena jedincem, skupinou jedinců (např. tzv. pátá kolona) či strukturálním jevem (např. zhoršování kvality životního prostředí a globální oteplování vedou k tání ledovců, následně ke zvyšování hladiny světových oceánů, které mohou zatopit významnou část či celé území přímořského státu). Charakter státu a státnosti ovlivňuje a v řadě případů určuje charakter bezpečnostního dilematu a schopnost státu se s tímto dilematem vypořádat.

„MEZINÁRODNÍ SPOLEČNOST“ JAKO MOŽNOST PŘEKONÁNÍ ANARCHIE?

Buzan odmítl nejen Waltzův předpoklad podobnosti (chování) jednotek v mezinárodním systému, ale i jeho předpoklad změny, totiž že ke změně systému může dojít jen v oblasti distribuce moci. Buzan rozpracovává třetí Waltzův definiční znak struktury mezinárodního systému – anarchii. Při jejím promýšlení vychází z Bullova konceptu „anarchické společnosti“.

Realisté uvažují o sdílených normách a ideách na mezinárodní úrovni analogicky ke státu. Domnívají se, že aby státy sdílely společné normy a ideje, musí existovat nějaká nadřazená autorita, která prosadí dodržování norem. Bull tvrdí, že tato analogie je neudržitelná, neboť i v anarchii existuje minimální základ spolupráce mezi státy – vzájemná úcta k vlastnictví, dodržování slibů a omezení násilí. Tento minimální základ spolupráce umožňuje vznik a existenci „anarchické společnosti“.¹⁶ Instituce (rovnováha moci, mezinárodní právo, diplomacie, válka a velmoci) a pravidla, která „mezinárodní společnost“ vytváří, dokáží zamezit nejhorším důsledkům anarchie. Bezpečnost (nepřítomnost násilí) je založena na respektování pravidel a norem, které upravují možnosti použití násilí (*Bull,*

2002, s. 52). „Mezinárodní společnost“ je založena na sdílení společného zájmu; národní zájem se u Bulla dostává do pozadí.

Pro mezinárodní systém a „mezinárodní společnost“ je nejdůležitější historicky založená a vyvíjející se struktura společných vědomostí, pravidel, norem a vzájemných očekávání. Minimální míru bezpečnosti státu zajišťuje existence „mezinárodní společnosti“. Bezpečnost není jednoznačně spojována s vojensko-politickou oblastí; existence státu může být ohrožena také sociální a ekonomickou nerovností v systému nebo náhlým či lokálním zhoršováním životního prostředí (Bull, 2002).

Buzan se domnívá – a zde se setkává s H. Bullem –, že struktura mezinárodních vztahů, tj. anarchie, se může v určitých případech měnit (Buzan – Jones – Little, 1993). Buzan hovoří o dvou typech anarchie, za první o nezralé (*immature*) a za druhé o zralé (*mature*) anarchii. Za stav nezralé anarchie označuje anarchii ve Waltzově pojetí. Zralá anarchie je určitou variací Bullovy „mezinárodní společnosti“. *Zralá anarchie označuje systém silných států, které jsou zakotvené v době rozvinuté mezinárodní společnosti tj. v husté síti recipročně respektovaných norem, pravidel a institucí* (Buzan, 1995, s. 205). Je vyšším vývojovým stupněm, po jehož dosažení se mění bezpečnostní dilema, s nímž se státy potýkají. Zralá anarchie navíc podporuje „rozrůžňování“ stejnorodých jednotek (Buzan – Jones – Little, 1993, s. 50). Silné státy se zpravidla nepotýkají s hrozbami státní ideji ani s hrozbami institucím státu, které by vycházely zevnitř státu. Slabostí Bullovy „mezinárodní společnosti“ je opomenutí společné identity, která je rozhodující podmínkou její existence. Sdílení identity, sdílení představ o „my“, posouvá „mezinárodní společnost“ v Buzanově pojetí na vyšší úroveň vývoje, neboť sdílená identita podporuje proměnu anarchie (Buzan, 1993, s. 334–336). (Při dalším zkoumání „mezinárodní společnosti“ se ukazuje, že se identita může stát jednou z vitálních hodnot, či dokonce jedním z referenčních objektů – viz dále.) Buzan chápe „mezinárodní společnost“ jako „meziřešení“ (řešení *in between*) bezpečnosti a možnost proměny anarchie.

Úspěšnějším a „vývojově“ vyšším řešením je zralá anarchie, v níž se vytváří symbiotický vztah mezi mezinárodní a světovou společností. „Mezinárodní společnost“ vytváří politickou konstrukci, bez níž by se světová společnost ocitla v přirozeném, nestátním stavu. Světová společnost umožňuje rozvoj identity „mezinárodní společnosti“; bez světové společnosti by „mezinárodní společnost“ zůstala ve své „surové“ podobě.

Na rozdíl od Bulla, který tvrdí, že „mezinárodní společnost“ je zatím omezena na transatlantickou oblast, se Buzan domnívá, že „mezinárodní společnost“ pokrývá celou planetu, avšak v jednotlivých regionech je velmi odlišná. V postbipolárním světě pramení teritoriální rozdíly mezi „mezinárodními společnostmi“ z rozdílu mezi centrem mezinárodního systému a jeho periferií.¹⁷ Centra mají tradičně silnou „mezinárodní společnost“, založenou na respektování společných norem a pravidel. Periferie nejenže takové normy a pravidla nesdílejí, nejsou ani z nejrůznějších důvodů schopné podobné, a to své vlastní, vytvářet (Buzan, 1991 a). Centrum se vyznačuje silným vztahem mezi mezinárodní a světovou společností, směrem z centra k periferiím tento vztah oslabuje.

V průběhu 90. let pracuje realista Buzan společně s konstruktivistou Waevrem na myšlence zralé anarchie. Oba vědci se domnívají, že existence zralé anarchie umožnila silným státům v centru vytvořit „bezpečnostní společenství“, založené na existenci husté sítě sdílených norem, pravidel a institucí. „Bezpečnostní společenství“ představuje silnou a prosperující „mezinárodní společnost“, jejíž členové řeší vzájemné spory nenásilným způsobem.¹⁸

Existence „mezinárodní společnosti“ mění tradiční bezpečnostní dilema. Na straně jedné oslabuje stálou nejistotu a soutěživý charakter mezinárodních vztahů, na straně druhé se „mezinárodní společnost“ může stát hrozbou sama o sobě. Hustá síť pravidel, norem a institucí omezuje svobodné jednání států, neboť „mezinárodní společnost“ se snaží prosadit jejich dodržování či sankcionovat jejich nedodržování a mnohé státy se mohou cítit těmito pravidly a normami ohroženy (suverenita, zájmy), (Buzan, 1995, s. 193). Změna

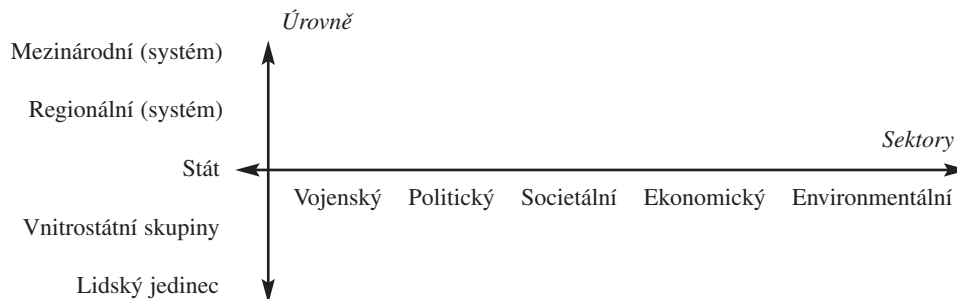
anarchického mezinárodního systému na „mezinárodní společnost“ nebo na mezinárodní vládu (hierarchické uspořádání) tak neřeší otázku bezpečnosti (srovnej revoluční tradici).¹⁹ Proměna anarchie – hierarchie mění pouze podstatu bezpečnostního dilematu, s nímž se politické jednotky potýkají; v podmínkách anarchie je hlavním problémem stálá hrozba násilí a intervence dalších států, v podmínkách hierarchie (světového státu) je hlavním problémem spor o distribuci a kontrolu moci.

ROZŠÍŘENÍ KONCEPTU BEZPEČNOSTI A CESTA ZPĚT KE STÁTOCENTRISMU

Buzanův přístup ke konceptu národní bezpečnosti se výrazně mění v první polovině 90. let. Barry Buzan a Ole Waever publikovali se svými kolegy (s Mortenem Kelstrupem, s Pierrem Lemaitrem a s Jaapem de Wildem) z COPRI řadu článků, pracovních sešitů COPRI a knih o evropské bezpečnosti po skončení studené války (především knihu *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*). Kodaňská skupina na základě zkoumání postbipolárního světa tvrdila, že je nutné rozšířit realistický koncept bezpečnosti, neboť tradiční vojenská bezpečnost se stává stále méně důležitou a nová bezpečnostní agenda se bude zabývat především společenskými, ekonomickými a environmentálními tématy.

Při rozšiřování konceptu bezpečnosti se kodaňská skupina pohybuje po dvou osách, po ose vertikální (po ose referenčních objektů) a po ose horizontální (po ose zdrojů hrozeb, tzv. sektorů). Vertikální osa vyjadřuje kvalitativní proměnu v oblasti referenčních objektů. Referenčním objektem ve vertikální rovině mohou být nejrůznější entity: jedinec (někteří – jednotlivci, rodina; většina – národ, kmen; všichni – lidstvo), státy (některé – region, většina, všechny státy) a mezinárodní systém. Horizontální rovina vyjadřuje kvalitativní odlišnost zdrojů hrozeb a nejistoty. Zdroje hrozeb kodaňská škola lokalizuje do pěti sektorů – politického, vojenského, ekonomického, environmentálního a sociálně-kulturního. Kombinace úrovní a sektorů nám poskytuje ucelený přehled o referenčních objektech i o zdrojích ohrožení.

Kombinace vertikální a horizontální roviny podle kodaňské školy

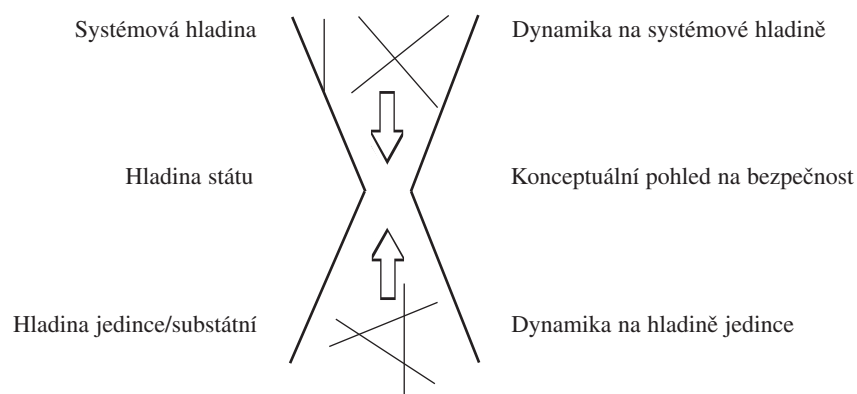
Pramen: Waever, Ole: *Concepts of Security*. Copenhagen: Institute of Political Science University of Copenhagen, 1997.

Nejdříve se zaměřím na vertikální osu. Referenční objekty bychom podle Buzanova názoru měli hledat: 1) na hladině mezinárodního systému, 2) na hladině státu, 3) na substátní hladině (zde se zmíním především o lidských kolektivech a o jedinci). Nejdůležitější je pro Buzana vztah mezi substátní a státní hladinou. Uvažuje-li Buzan o schopnosti jedince ohrozit stát, dospívá k závěru, že jedinec není v žádném okamžiku tak silný, aby mohl skutečně ohrozit existenci státu. Uvažuje-li o schopnosti státu ohrozit jedince, ukazuje, že stát má nezanedbatelný potenciál ohrozit své vlastní obyvatelstvo (*Buzan, 1991 b, s. 35–55*). Stát je pro Buzana vždy důležitějším referenčním objektem než jedinec nebo sociální skupiny.²⁰

Protože stát může působit jako zdroj hrozeb jak na substátní hladině, tak i na mezinárodní hladině (kde ohrožuje především další státy), měli bychom uvažovat o mezinárodní bezpečnosti. V konceptu mezinárodní bezpečnosti je referenční entitou mezinárodní systém či „mezinárodní společnost“. Úvahou o existenci mezinárodní bezpečnosti Buzan překonává hranice realistického přístupu. Jaký je však vzájemný vztah mezi konceptem národní a mezinárodní bezpečnosti?

Bezpečnost a ohrožení „mezinárodní společnosti“ jsou úzce spojeny s bezpečností státu. Buzan při vysvětlení vztahu substátní i mezinárodní hladiny analýzy na hladině státu využívá metafory přesýpacích hodin.²¹ *Protože tvorba bezpečnostní politiky je především aktivitou státu, měli bychom všechny ostatní snahy o zajištění bezpečnosti na individuální a systémové hladině zahrnout (podřadit) do úrovně státu (Buzan, 1991 b, s. 328).*²² Podle Waeverova názoru jediný způsob, kterým můžeme nahlížet „bezpečnost“, je vycházet z jejího klasického pojetí (národní bezpečnost) a rozšířit porozumění dynamiky procesu bezpečnosti; bezpečnost nemůžeme odvodit jen ze vzájemného vztahu států, ale také z povahy mezinárodní politiky a z dynamiky substátních aktérů. *Koncept bezpečnosti je „umístěn“ na hladinu státu. Bezpečnostní dynamiku v dalších hladinách můžeme „číst“ jen optikou národní bezpečnosti (Waever dle Buzan, 1991 b, s. 328–329).*

Waeverův model přesýpacích hodin

Pramen: Waever, Ole: Securitization and Desecuritization. In: Liepschutz, Ronnie D. (ed.): On Security. New York: Columbia University Press, 1995, s. 50.

Hovoří-li Buzan o mezinárodní bezpečnosti, nemá tím na mysli bezpečnost nějakého mezinárodního referenčního objektu. *Mezinárodní bezpečnost je způsob existence národní bezpečnostní politiky (a bezpečnostního myšlení), která bere v úvahu vztahy a interakce (Waever, 1997, s. 40).* Koncept mezinárodní bezpečnosti bychom měli používat, zkoumáme-li systémové podmínky, ovlivňující způsob zajištění bezpečnosti státu mezi ostatními státy, neboť snižování či zvyšování bezpečnosti státu závisí na chování ostatních států (Buzan, 1991 b, s. 22).²³ Konceptualizace bezpečnosti na systémové úrovni je závislá na vztahu mezi národem jako legitimizační myšlenkou existence státu a suverenitou jako legitimizační myšlenkou „anarchické společnosti“ mezinárodního systému jako celku (Buzan, 1991 b, s. 78). Mezinárodní bezpečnost vypovídá o vzájemném vztahu lidských skupin (*collectivities*) v pojmech hrozeb a zranitelnosti. Konceptualizace národní bezpečnosti se potýká s nemenšími potížemi. V mezinárodním systému totiž paralelně existují státy na různém vývojovém stupni, jejichž vnitřní charakter je odlišný a mění se s časem, přičemž vztahy mezi jednotlivými státy se také proměňují, a proto nemůžeme proces konceptualizace národní bezpečnosti zobecnit tak, aby byl aplikovatelný na jakýkoli stát (Buzan, 1991 b).

Druhou osou, po níž se kodaňská skupina při rozšiřování konceptu bezpečnosti pohybuje, je osa zdrojů hrozeb, tzv. sektory. Sektory umožňují nahlížet partikulární aspekty vztahů a interakcí mezi jednotkami mezinárodního systému. Sektorální analýza v mezinárodních vztazích umožňuje přistupovat k mezinárodnímu systému z hlediska druhů aktivit, jednotek, interakcí a struktur v rámci systému.²⁴ Analýza složek státu ukázala, že bezpečnost státu nelze omezit jen na vojensko-politickou bezpečnost a že stát není ohrožen jen vojensko-politickými hrozbami. Jednotlivé složky státu mohou být vedle vojenských a politických hrozeb ohroženy rovněž společenskými, ekonomickými i environmentálními hrozbami.²⁵

Vojenský sektor, popisující vztahy donucení silou a schopnost aktérů bojovat ve válkách s ostatními aktéry, se obvykle zaměřuje na vztah (poměr) ofenzivních a defenzivních schopností aktérů a na vzájemnou percepci jejich záměrů. Politický sektor popisuje vztahy autority, vládnoucí status, uznání a stav organizační stability systémů vlády a ideologií, které je legitimují. Ekonomický sektor popisuje vztahy obchodu, produkce, financování a způsobu přístupu aktérů ke zdrojům, k finančním prostředkům, k trhům, které jsou nutnou podmínkou pro udržení určité úrovně blahobytu a moci. Societální (*societal*) sektor, popisující společenské a kulturní vztahy, se dotýká kolektivních identit, jazyka, kultury, náboženství, zvyků a jejich udržení v procesu vývoje. Interakce v tomto sektoru představuje především výměna idejí a představ mezi lidmi a civilizacemi. Environmentální sektor popisuje vztah mezi lidskou aktivitou a biosférou planety, která je základní podmínkou pro existenci lidstva. Tradiční interakcí v tomto sektoru je šíření epidemií, dnes také mezikontinentální šíření rostlin, zvířat, lidí a lokální i globální znečištění (*Buzan – Little, 2000, s. 71–77*).

Jednotlivé sektory se liší druhy interakcí, druhy hrozeb a „druhy“ referenčních objektů. U Buzana i u ostatních členů kodaňské skupiny převládá mezi referenčními objekty stát a hodnoty, spojené s existencí státu. Existenční hrozby ve vojensko-politickém sektoru jsou namířeny proti základním principům státnosti a existence státu, proti suverenitě, teritorialitě a „ideologii“ státu. *Vzhledem k tomu, že převažující formou politické organizace v současném mezinárodním systému je teritoriální stát, je stát také hlavním referenčním objektem vojenského a politického sektoru* (*Buzan – Waever – de Wilde, 1998, s. 145*).

Existenční hrozby v ekonomickém sektoru jsou definovatelné obtížněji. Ekonomickou bezpečnost je možné chápat ve dvou dimenzích: 1) ekonomika jako základ vojenské moci (silná ekonomika je zárukou kvalitního moderního technického vybavení armády); 2) ekonomika jako bezpečnostní aspekt sám o sobě (např. kolaps ekonomiky ohrožuje existenci státu). Ekonomická síla státu se stává latentní hrozbou a ekonomické nástroje mohou být využity jako efektivní způsob vedení války. V této souvislosti musím zdůraznit, že kodaňská škola zahrnuje do ekonomického sektoru jen ty vztahy, které vznikají mezi ekonomikou na straně jedné a vojenskými schopnostmi, mocí a identitou státní společnosti na straně druhé. Do agendy ekonomické bezpečnosti patří témata jako: 1) schopnost ekonomiky státu financovat vojenskou mobilizaci; 2) zajištění přístupu ke strategickým zdrojům a snížení existenční závislosti státu na takových zdrojích; 3) strach, že globální trh bude snižovat profit a zvyšovat nerovnosti; 4) strach ze stinných stránek kapitalismu (otevřený obchodní systém umožňuje praní špinavých peněz, obchod se zbraněmi a s drogami atd.); 5) strach z krize mezinárodní ekonomiky. Dynamika v ekonomickém sektoru v podmínkách liberálního mezinárodního ekonomického uspořádání se výrazně liší od dynamiky v politickém a vojenském sektoru; ekonomické vztahy jsou ve srovnání s politickými a vojenskými mnohem méně ovlivněny geografii a vzdáleností (*Buzan – Waever – de Wilde, 1998, s. 103*).

Societální sektor bezpečnosti klade důraz na kolektiv občanů, na společnost, která tvoří stát. Bezpečnostní hrozby v societální sektoru jsou namířeny (v případě, že referenčním objektem je stát) proti státotvorné společnosti, proti státotvorným sociálním skupinám

a proti jejich identitě. Bezpečnost společnosti a společenských skupin se blíží bezpečnosti politické, ale liší se v některých základních charakteristikách. Politická bezpečnost se týká organizační stability státu, systému vlády a ideologie, která legitimizuje stát a jeho vládu (cílem politických hrozeb jsou dvě složky státu – idea a instituce státu). Sociální bezpečnost by měla být chápána jako bezpečnost státu *vis-à-vis* konstituující se společností a jako bezpečnost sociálních skupin samých (ženy ve společnostech, kde dominují muži, třídy v kapitalistickém systému apod.) i jejich identity. *Organizujícím konceptem v sociálním sektoru je totiž identita* velkých soběstačných sociálních skupin. Zkušenost ukazuje, že tyto skupiny se mění s časem a s místem (*Buzan – Waever – de Wilde, 1998, s. 119*). Ohrožení identity je tak vždy otázkou (subjektivního) *konstruování/interpretace* něčeho jako ohrožení „my“.

K nejvýraznějším hrozbám v sociálním sektoru patří dnes podle kodaňské školy rychlý nárůst populace, prohlubující se rozdíl mezi Severem a Jihem, silící migrace (přliv migrantů může oslabit identitu domácí populace) a nárůst nacionalismu, doprovázený dezintegrací a ztrátou identity (malá skupina je ohrožena růstem a posilováním sousední kultury, ohrožení identity v důsledku integrace či regionalizace). Sociální hrozby závisejí na konstrukci identity kolektivů, tj. různé společnosti konstruují svou identitu různě a kladou důraz na odlišné hodnoty, a tedy na odlišné hrozby. Dynamika v sociálním sektoru je ve srovnání s dynamikou vojenského a politického sektoru nejsilněji ovlivněna procesy regionalizace a fragmentace.

Zdroje ohrožení v environmentálním sektoru pramení ze změny stavu životního prostředí. K nejvýznamnějším tématům environmentálního sektoru patří rozpad ekosystémů, energetické problémy (nedostatek strategických surovin), populační problémy (přelidnění, nekontrolovatelná migrace, epidemie), potravinové problémy (hladomory, nadměrná spotřeba, nerovná distribuce zdrojů), ekonomické problémy (podpora neudržitelných výrobních postupů, strukturální asymetrie a nerovnost) a občanské války (zničení životního prostředí v důsledku válečného konfliktu), (*Buzan – Waever – de Wilde, 1998, s. 74–75*). Oblast environmentální bezpečnosti zahrnuje: 1) ohrožení existence lidské civilizace životním prostředím; tato hrozba není způsobena lidskou aktivitou (např. zemětřesení či pád meteoritu); 2) ohrožení životního prostředí vycházející z lidské činnosti; zhoršování kvality životního prostředí přímo ohrozí existenci lidské civilizace (*Buzan – Waever – de Wilde, 1998, s. 79–80*).

Rozšířený koncept bezpečnosti

<i>Stupeň rozšíření</i>	<i>Způsob rozšíření</i>			
	<i>Horizontální úroveň (sektory)</i>	<i>Vertikální úroveň (referenční objekty)</i>	<i>Ohrožené hodnoty</i>	<i>Zdroje hrozeb</i>
Úzký koncept	Vojensko-politický sektor	Stát	Suverenita Teritoriální integrita	Jiné státy (Substátní aktéři) Příroda
Rozšířený koncept	Sociální sektor	Národ Sociální skupiny	Národní jednota Identita	(Státy) Národy Migranti Nepřátelské kultury
	Ekonomický sektor	Stát Instituce Individua	Rozvoj Existence Základní lidské potřeby	Jiné státy Trhy Globální ekonomika
	Environmentální sektor	Ekosystém Lidský druh Stát	Udržitelnost Přežití Kvalita života	Stát Globalizace Lidský druh

Podobně jako se s časem mění charakter mezinárodního systému a charakter států, mění se i charakter hrozeb. Hrozby se mění jak „samy o sobě“, tj. např. pokračuje globální oteplování a zrychluje se zvyšování hladiny světových oceánů, tak se mění vnímání a interpretace hrozeb jednotlivými státy. Proměna vnímání hrozeb umocňuje obtížnost konceptualizace bezpečnosti.

Rozdělení zdrojů hrozeb na jednotlivé sektory by nás mohlo vést k tomu, že bychom přestali vnímat vzájemný vztah referenčních objektů a zdrojů hrozeb a vzájemný vztah mezi jednotlivými zdroji hrozeb/sektory. Bezpečnost a hrozby jsou velmi často vázány na určité teritorium, respektive na region a regionální dynamika nejčastěji určuje interpretaci hrozeb a vnímání vlastní bezpečnosti. Vztah mezi referenčními objekty, zdroji hrozeb a teritorialitou vytváří potenciál pro vznik „bezpečnostních komplexů“ a „bezpečnostních společenství“. V mezinárodních vztazích se vedle dynamiky regionalizace stále silněji projevuje dynamika globalizace a růstu interdependence. Vztah mezi referenčními objekty, sektory a procesem globalizace posiluje absolutní neoddělitelnost jednotlivých sektorů (Buzan – Waever – de Wilde, 1998, s. 163–164).

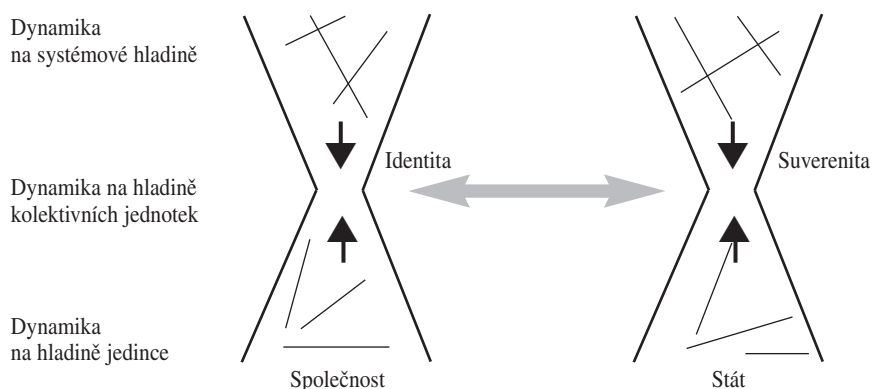
SOCIETÁLNÍ BEZPEČNOST – SAMOSTATNÝ KONCEPT?

Kodaňské pojetí bezpečnosti určuje vztah mezi referenčními objekty a sektory. Kodaňská škola konceptualizuje bezpečnost v závislosti na typech referenčních objektů, sektory vypovídají jen o tom, s jakým druhem bezpečnostního dilematu se referenční objekt potýká a jaké kvality jsou vlastní bezpečnosti. Environmentální a ekonomická bezpečnost nejsou podle Buzana, Waevra a jejich kolegů samostatnými koncepty bezpečnosti. Adjektiva (ekonomický a environmentální) naznačují rozdíly, podstatné jméno (bezpečnost) odkazuje k podobnosti. Kodaňská skupina se však takto jednoznačně neshoduje v případě societální bezpečnosti.

Zatímco Ole Waever societální bezpečnost považuje za samostatný koncept, ostatní členové skupiny vyjadřují pochyby. Waever chce konceptem societální bezpečnosti zachytit společensko-vnitřní dimenzi bezpečnosti, kterou *definuje v pojmech udržitelnosti (v přijatelných podmínkách rozvoje) tradičních modelů jazyka, kultury, společnosti, náboženství, národní identity a zvyků (Waever – Buzan – Kelstrup – Lamaitre, 1993, s. 23)*. Waevrova bezpečnostní analýza se shoduje s Buzanovou v pohledu na rozhodující hladinu analýzy. Oba vědci se domnívají, že rozhodující pro koncept bezpečnosti je střední hladina analýzy, tj. hladina kolektivních jednotek. Pro Buzana je touto kolektivní jednotkou stát (bezpečnost všech ostatních referenčních objektů „závisí“ na státu – viz model přesýpacích hodin), pro Waevra pak stát a společnost. *V konceptu societální bezpečnosti jsou hlavními jednotkami analýzy politicky významné etnicko-národní a náboženské identity... societální bezpečnost zahrnuje schopnost společnosti zachovat si svůj charakter v měnících se podmínkách a odolat potenciálním či aktuálním hrozbám (Waever – Buzan – Kelstrup – Lamaitre, 1993, s. 22–23)*. *O bezpečnosti bychom neměli uvažovat jen jako o pěti sektorech „svázaných“ státem, měli bychom paralelně uvažovat o bezpečnosti státu a o bezpečnosti společnosti (Waever – Buzan – Kelstrup – Lamaitre, 1993, s. 25)*. Nejdůležitější hodnotou pro přežití státu je suverenita, nejdůležitější hodnotou pro přežití společnosti je identita. Stát zůstává referenčním objektem v politickém, vojenském, ekonomickém a environmentálním sektoru, společnost je hlavním referenčním objektem v societálním sektoru. Národní bezpečnost a societální bezpečnost existují paralelně vedle sebe na stejné hladině analýzy a navzájem se ovlivňují.

VLIV KONSTRUKTIVISMU NA BEZPEČNOSTNÍ ANALÝZU KODAŇSKÉ ŠKOLY

Ve druhé polovině 90. let se kodaňská skupina pod Waevrovým vlivem přiklonila ke konstruktivistickým přístupům. Nejvýznamnějším „produktem“ spojení Buzanova realismu a Waevrova konstruktivismu se stala teorie sekuritizace.

Modifikovaný model přesýpacích hodin

Pramen: Waever, Ole – Buzan, Barry – Kelstrup, Morten – Lamaitre, Pierre: *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. Palgrave Macmillan, 1993, s. 26.

Konstruktivismus nelze považovat za jednu ucelenou teorii či školu, teorie mezinárodních vztahů hovoří o celé řadě konstruktivismů. Podobně jako realistické přístupy i různé konstruktivismy sdílejí některé předpoklady: MV jsou sociální konstrukcí vytvářenou a udržovanou prostřednictvím diskurzu a praxe aktérů MV; instituce (stát, válka, bezpečnost, anarchie) nejsou předem dány, neexistují objektivně, jsou konstruovány v interakci materiálního a ideového světa (Šedivý, 2002, s. 8). Konstruktivisté se opírají o sociologické teorie a o filozofické přístupy, které strukturu i aktéra považují za rovnocenné a ukazují jejich vzájemnou spjatost (Drulák, 2003, s. 123).

Konstruktivismus se projevil v přístupu kodaňské školy především v pohledu na proces konceptualizace bezpečnosti. Buzan, Waever a de Wilde teoretizují bezpečnost jako výsledek procesu intersubjektivní komunikace a interpretace aktérů. Domnívají se, že existuje *potřeba konstruovat pojmání bezpečnosti, které se vztahuje k něčemu mnohem konkrétnějšímu než k jakékoli hrozbě či k jakémukoli problému. Hrozby a zranitelnost mohou vycházet z nejrůznějších oblastí, vojenských i nevojenských. Abychom je však označili za bezpečnostní, musejí splňovat jasná kritéria, která je odlišují od běžné politiky. Sekuritizující aktéři je musejí prezentovat jako něco, co existenčně ohrožuje konkrétní referenční objekty. Tito aktéři tím získávají podporu pro mimořádná opatření, která se neřídí obvyklými pravidly... bezpečnost je specifický typ intersubjektivní politiky* (Buzan – Waever – de Wilde, 1998, s. 5 a 19). Konceptualizace bezpečnosti vychází ze vzájemného vztahu aktérů. V následujícím textu se zaměřím především na proces sociální konstrukce hrozeb (na tzv. sekuritizaci²⁶) a na souvislost mezi charakterem aktéra, charakterem situace a konceptualizací bezpečnosti.

Prvním konstruktivistickým krokem kodaňské školy bylo přijetí myšlenky závislosti bezpečnosti na subjektivní percepci a interpretaci hrozeb a vztahového a subjektivního charakteru bezpečnosti. Proto kodaňská skupina definuje „bezpečnostní komplex“, který reflektuje zvláštní vztah v užší skupině aktérů. Perspektivou sociálního konstruktivismu můžeme jako „bezpečnostní komplex“ chápat *soubor jednotek, které nemohou své bezpečnostní problémy analyzovat ani řešit jedna bez druhé, neboť procesy sekuritizace a/nebo procesy desekuritizace jedné jednotky jsou provázané s procesy sekuritizace a/nebo desekuritizace ostatních jednotek* (Buzan – Waever – de Wilde, 1998, s. 201). Percepce a požadavky bezpečnosti v této skupině jsou navzájem propojené tak, že problémy (národní) bezpečnosti jednoho nemohou být analyzovány a vyřešeny bez druhého. Waever vidí re-

gionální „bezpečnostní komplexy“ jako čtvrtý definiční znak struktury, který vytváří trvalé rysy v globálním mezinárodním systému a hraje ústřední roli při vytváření vztahu mezi regionální bezpečnostní politikou a vnějšími velmocemi. Polarita a anarchie/hierarchie jsou pro regionální „bezpečnostní komplex“ stejně důležité jako pro mezinárodní systém jako celek. Rozdíly mezi regionálními „bezpečnostními komplexy“ totiž souvisejí s teritoriálními rozdíly v síle „mezinárodní společnosti“ (dle Buzan – Little, 2000, s. 324).

Otázku percepce otevírá Buzan již v knize *People, States and Fear. Percepce ovlivňuje za prvé to, které záležitosti chápeme jako fakty, a za druhé to, jaký význam tyto „fakty“ mají v bezpečnostní analýze... Percepce se proměňuje v závislosti na tom, kdo je pozorovatelem, jaká je vnější pozice pozorovatele a jaký je jeho vnitřní charakter. Poziční perspektiva se mění s časem a s místem* (Buzan, 1991 b, s. 343). Percepce jen zřídka odráží realitu, neboť většina aktérů nedisponuje bezchybnou informací. Existenci „mezinárodní společnosti“ je možné chápat jako *sui generis* způsob percepce určité skupiny států. Tato skupina vnímá ostatní jako součást určité komunity, jako aktéry, kteří jsou spolehliví, neboť dodržují stanovená pravidla a normy.

Druhým krokem kodaňského konstruktivismu bylo rozšíření základního pojmosloví bezpečnostní analýzy. Vedle referenčního objektu rozlišuje tzv. sekuritizujícího a funkčního aktéra a proces sekuritizace. Sekuritizující aktér představuje entitu (např. stát, vládu státu, politické elity státu, lobby, nátlakové skupiny), která tematizuje a politizuje (sekuritizuje) určitý problém jako bezpečnostní hrozbu. Funkční aktér ovlivňuje dynamiku konkrétního sektoru a rozhodování v jeho rámci, nepodílí se však přímo na sekuritizaci.²⁷

Sekuritizace je dynamickým procesem sociálního konstruování hrozeb a rizik, kdy se určité téma stává tématem bezpečnostním nikoli na základě skutečně existující hrozby (objektivistický přístup), ale protože je jako hrozba prezentováno²⁸ a tato prezentace je přijata (subjektivistický přístup). Proces sekuritizace představuje určitou (extrémní) formu politizace (přesun tématu do agendy státu) témat, která úzce souvisejí se samotnou existencí státu, popřípadě se zachováním/ochranou jeho vitálních hodnot. *Každé veřejné téma může projít procesem sekuritizace, tj. může se z nepolitického (stát jej nezahrnuje do své agendy) stát politickým (téma se stane součástí veřejné politiky a vyžaduje rozhodnutí státu a využití jeho zdrojů) a z politického sekuritizovaným (téma je prezentováno jako existenční hrozba, která vyžaduje mimořádná opatření s možností překročit běžné hranice politických opatření)*, (Buzan – Waever – de Wilde, 1998, s. 1). V procesu sekuritizace označujeme nějakou entitu jako referenční objekt a snažíme se přesvědčit ostatní aktéry, aby jej akceptovali; přijme-li „publikum“ sekuritizaci referenčního objektu, máme právo podniknout akci na jeho záchranu a publikum musí naši činnost tolerovat. Tím, že publikum přijímá sekuritizaci, přijímá také případné budoucí akce na ochranu referenčního objektu. O tom, zda byla sekuritizace úspěšná, nerozhoduje sekuritizující aktér, ale fakt, zda ostatní aktéři akceptovali sekuritizované téma jako existenční hrozbu, tj. zda přijali možnost omezení jiných společenských hodnot ve prospěch sekuritizovaných témat. Kodaňská skupina poukazuje na nebezpečí ukrývající se v možnosti sekuritizovat určité téma; sekuritizace se může stát nástrojem manipulace, kdy sekuritizující aktér zneužívá přesunu některého tématu z politické do bezpečnostní oblasti. Sekuritizující aktéři (např. představitelé státu) vytvářejí v procesu sekuritizace určitou skutečnost, která jim dává možnost ospravedlnit využití mimořádných prostředků.²⁹ Proces sekuritizace (stejně jako bezpečnost samotná) má vztahový charakter.

V průběhu sekuritizace dochází k posunu určitého tématu z politické sféry do bezpečnostní sféry. Analogicky může docházet k podobnému procesu v opačném směru, k tzv. desekuritizaci. V procesu desekuritizace se dané téma ztrácí z agendy bezpečnostní politiky, neboť podle sekuritizujícího aktéra ztrácí mimořádnou důležitost, protože sekuritizující aktér se domnívá, že referenční objekt již není ohrožen (Waever, 1995).

Třetím krokem kodaňského konstruktivismu je využití jazykové teorie, respektive filozofie jazyka při konceptualizaci bezpečnosti. Buzan, Waever a de Wilde chápou bezpečnost ja-

ko řečový akt (*speech act*). Teorie řečového aktu, jejímž autorem je John L. Austin, navazuje na Wittgensteinovy „jazykové hry“ a filozofii jazyka a na Habermasovu teorii komunikativního jednání. Austin rozlišil několik řečových aktů: 1) ilokuční akt, jenž vyjadřuje vztah mluvčího k tomu, co sděluje (obsahuje zpravidla performativní výrazy, např. „tvrdím, že...“); 2) lokuční akt, jenž je vlastním výkonem sdělení; 3) perlokuční akt, jenž vyjadřuje účinek původního ilokučního aktu. Austin chce naznačit, že význam jazykového výroku nelze zachytit jen pomocí logických pravidel, ale že je třeba mít na zřeteli mnoho mimojazykových (nejazykových) souvislostí, které mají specifickou strukturu (postoje, záměry atd.), (Blecha, 2002, s. 133–136). Řečový akt není pouze lingvistickým útvarem, řečový akt je sociálním produktem a závisí na společenském postavení řečníka (autora řečového aktu), (srov. práce Pierra Bourdieu³⁰). Řečový akt modeluje lingvistický koncept sociálních interakcí. Předpokládá existenci konstitutivních sociálních pravidel a komunikativně racionálních aktérů, kteří zmíněná sociální pravidla konstruují pomocí vytváření řečových aktů.

Bezpečnost je podle Waevrova názoru řečovým aktem, který má performativní účinek. Performativní řečový akt není pouhým popisem skutečnosti, ale pokusem vytvořit určitou skutečnost („tvrdím, že KLDŘ má jaderné zbraně a chce je v nejbližších týdnech použít proti USA“).

Model řečového aktu nám nabízí studium průběhu sekuritizace, sekuritizovaných témat, podmínek, v nichž sekuritizace probíhá a jaké dopady měla sekuritizace. Sekuritizující aktér je někdo, kdo „vykonává“ bezpečnostní řečový akt (*využití lingvistické teorie a modelu řečového aktu při výzkumu kolektivní bezpečnosti viz Frederking, 2003*). „Bezpečnost“ není jen slovem, vyjádřením, bezpečnost je konceptem s nejrůznějšími významy a historií, *bezpečnost jako řečový akt není pouhým popisem určité reality, ale pokusem vytvořit realitu (Waever dle Buzan, 1991 b, s. 17)*. Sekuritizace nějakého tématu je procesem výběru perspektivy pohledu. Příkladem rozdílných perspektiv sekuritizujících aktérů je využívání jazyka při označení rozdílných aspektů bezpečnosti – ekonomická bezpečnost, environmentální bezpečnost atd. Vybírání rozličných přídavných jmen ke specifikaci „bezpečnosti“ je součástí procesu sekuritizace.

KRITICKÝ VERSUS KODAŇSKÝ KONSTRUKTIVISMUS

Na přelomu let 1997 a 1998 proběhla na stránkách *Review of International Studies* diskuze mezi představiteli sociologické větve bezpečnostních studií (Bill McSweeney), představiteli kritických bezpečnostních studií (Michael Williams) a kodaňskou skupinou (Buzan a Waever), a to především o pojetí identity jako referenčního objektu a o samotné podstatě sociálního sektoru bezpečnosti. Tato diskuze a nejasné dělicí linie mezi kritickými bezpečnostními studií a bezpečnostní analýzou kodaňské skupiny přiměly kodaňskou skupinu k vymezení se vůči tradičním bezpečnostním studiím a především vůči kritickým bezpečnostním studiím, respektive cílem kodaňské skupiny bylo jasně odlišit vlastní přístup ke conceptualizaci bezpečnosti.

Aby se kodaňská skupina vymezila vůči tradičním bezpečnostním studiím na straně jedné a kritickým bezpečnostním studiím na straně druhé, využívá dvou otázek: 1) jak sociálně konstruovaná je bezpečnostní povaha určitých témat; 2) jak sociálně konstruovaná je bezpečnostní povaha sociálních vztahů obecně (*Buzan – Waever – de Wilde, 1998, s. 203*). Kritická bezpečnostní studia se liší od kodaňské skupiny „mírou“ konstruktivismu v odpovědích na zmíněné otázky.

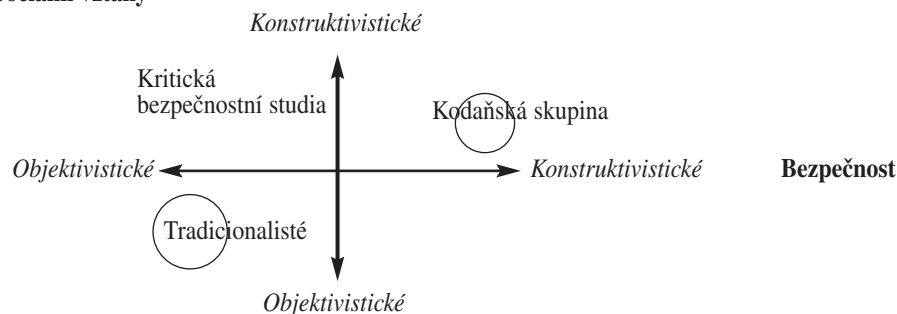
Buzan, Waever a de Wilde označují tradiční (realistická) bezpečnostní studia za objektivistická, neboť považují státy za dané entity a zájmy těchto entit jsou objektivní; snaží se nám říci, *jaké jsou skutečné (objektivní) hrozby, jak bychom s těmito hrozbami měli zacházet a jak se jednotliví aktéři vyrovnávají s konkrétními hrozbami* (jaká je jejich bezpečnostní politika), (*Buzan – Waever – de Wilde, 1998, s. 203–204*).

Kritická bezpečnostní studia jsou sice více konstruktivistická než realisté, avšak podle kodaňské skupiny *kritická bezpečnostní studia relativizují konvenční pojetí bezpečnosti*

(sekuritizaci environmentálních problémů, chudoby a nezaměstnanosti) tak dalece, až sklouznou zpět k objektivistickému konceptu bezpečnosti, bezpečnost je o tom, co je reálná hrozba (Buzan – Waever – de Wilde, 1998, s. 204). Kodaňská skupina se vyhýbá tomu, aby hovořila o „skutečné bezpečnosti“ a o „konkrétních a skutečných“ bezpečnostních problémech, zaměřuje se především na pochopení procesu sekuritizace. *Naše... pozice je v určitém smyslu radikálněji konstruktivistická, vždy považujeme bezpečnost za politickou konstrukci, nikoli za něco, co bychom mohli popsat jako „skutečně“ existující* (Buzan – Waever – de Wilde, 1998, s. 34–35). *Nezkoušíme... rozhodnout, zda je něco skutečnou hrozbou... Bezpečnost je kvalita, kterou aktéři sami dávají některým tématům v procesu sekuritizace* (Buzan – Waever – de Wilde, 1998, s. 204). V přístupu k definování bezpečnosti se tedy kodaňská skupina považuje za více konstruktivistickou než kritická bezpečnostní studia, avšak ve vztahu k obecným sociálním vztahům se Buzan, Waever a de Wilde považují za méně konstruktivistické. Zástupci kritických bezpečnostních studií vycházejí z poststrukturalismu a ze sociálního konstruktivismu a domnívají se, že změna je možná, neboť sociální vztahy a prostředí jsou produktem (*constituted*) lidského jednání, percepce a interpretace. Podle kodaňské skupiny vzniká z procesu tvorby sociálních vztahů struktura, tedy relativně stabilní praxe. Dynamice bezpečnosti můžeme porozumět, pokud praxi/strukturu zahrneme do bezpečnostní analýzy; pokud nepochopíme dynamiku bezpečnosti, nebudeme schopni ovlivňovat vlastní bezpečnost, respektive nejistoty, s nimiž se potýkáme.

Vztah mezi vybranými školami bezpečnostních studií

Sociální vztahy

Pramen: Buzan, Barry – Waever, Ole – de Wilde, Jaap: *Security. A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner, 1998, s. 205.

Kritická bezpečnostní studia a kodaňská škola se liší také v pohledu na referenční objekty. Zatímco kritická bezpečnostní studia (především škola třetího světa) považují za hlavní referenční objekt lidského jedince, kodaňská škola považuje za hlavní referenční objekt lidské kolektivy/skupiny, především stát. Kodaňská skupina je vůči jedincům-referenčním objektům jako alternativě k tradičnímu státocentrickému pohledu velmi skeptická. Státocentrický pohled kodaňské skupiny byl mírně oslaben, když Buzan a Waever zahrnuli do bezpečnostní analýzy mnohačetné (*multiple*) jednotky na hladině mezinárodního systému (firmy, institucionální struktury, transnacionální jednotky), (Buzan tento přístup označuje za „postsuverénní realismus“).

KODAŇSKÝ SOCIÁLNÍ KONSTRUKTIVISMUS: „NĚCO SHNILÉHO VE STÁTĚ DÁNSKÉM“?

Závěrem bych se chtěla zmínit o kritice, která směřuje proti kodaňské bezpečnostní analýze. Práce kodaňské skupiny získala na jedné straně řadu přívrženců (především v Ev-

ropě), na druhé straně řadu kritiků, a to jak z oblasti bezpečnostních studií, tak i z oblasti sociologie a teorií mezinárodních vztahů. Hlavní body kritiky směřují proti teorii sekuritizace (etické otázky v procesu sekuritizace, příliš rozšířené pojetí bezpečnosti). Teorie sekuritizace byla označena za „sociologicky neudržitelnou“ (McSweeney, 1999, s. 77), za „morálně ambivalentní“ (Williams, 2003) a za podivnou formu sociálního konstruktivismu (A. Moravcsik si při zkoumání kodaňského konstruktivismu klade metaforickou otázku, zda je „něco shnilého ve státě dánském“?; Moravcsik, 1999). Kritika kodaňské skupiny směřuje proti jejímu pojetí identity jako hlavní ohrožené hodnoty v sociálním sektoru bezpečnosti a faktu, že při zkoumání bezpečnosti opomíjí substátní hladinu analýzy (substátních aktérů a vlivu substátní oblasti na bezpečnost státu a mezinárodního systému).

Teorie sekuritizace a pojetí identity jako hlavní ohrožené hodnoty jsou produktem specifického kodaňského konstruktivismu. Specifická forma kodaňského konstruktivismu souvisí s vývojem výchozích pozic hlavních představitelů této skupiny. Základním teoretickým východiskem Barryho Buzana byla realistická tradice, hlavní přidanou hodnotou se stala sociálněkonstruktivistická východiska Ole Waevra. Spojení Buzanova realismu a Waevrova konstruktivismu vedlo k tomu, že teorie sekuritizace nese jak stopy realpolitiky (podle M. Williamse můžeme v teorii sekuritizace identifikovat shodné prvky s myšlenkovým odkazem Carla Schmitta; Williams, 2003), tak i stopy sociologie a konstruktivismu.

Kodaňský přístup umožnil rozšíření konceptu bezpečnosti dvěma směry – o referenční objekty a o zdroje hrozeb. Řada odborníků poukazuje na fakt, že rozšířené pojetí bezpečnosti vede k její mnohoznačnosti či nejasnosti, a ptají se, kde hledat hranice takového rozšiřování. Především Buzanovy a Waevrovy práce z počátku 90. let skutečně napovídají, že se oba autoři blíží k bezmeznému rozšíření bezpečnosti (především v oblasti referenčních objektů). Jasně hranice rozšiřování konceptu bezpečnosti postavila kodaňská skupina přijetím a rozpracováním teorie sekuritizace. Pod tíhou kritiky a ovlivnění změnami bezpečnostního prostředí se Buzan a Waever vracejí ve druhé polovině 90. let k užšímu pojetí bezpečnosti, respektive navracejí se ke státocentristu, který opatrně modifikují.

V teorii sekuritizace není „bezpečnost“ objektivní podmínkou, ale je výsledkem specifických sociálních procesů, bezpečnost je řečovým aktem. Bezpečnost není *jakýkoli* druh řečového aktu, není to *jakákoli* sociální konstrukce; bezpečnost je zvláštním druhem řečového aktu, který využívá extrémní (!) formy politizace, umožňující využít mimořádných prostředků k ochraně referenčního objektu. *Zvláštnost „bezpečnosti“ jako druhu řečového aktu... vychází z pojetí politiky (kodaňské skupiny) jako nepřátelské, rozhodující a alarmující (Williams, 2003, s. 515).* Sekuritizace představuje narušení normálního politického procesu.³¹ Pojetí bezpečnosti jako řečového aktu umožňuje na jedné straně rozšiřování bezpečnosti (zdroje hrozeb, skupina referenčních objektů), na druhé straně teorie sekuritizace omezuje teoreticky neomezený základ bezpečnosti. Do procesu sekuritizace může teoreticky vstoupit jakýkoli aktér, sekuritizace je však úspěšná teprve tehdy, je-li sekuritizační krok (*move*) přijat publikem. Tento fakt omezuje vstup *jakéhokoli* aktéra do procesu sekuritizace a sekuritizaci *jakéhokoli* tématu. Sekuritizující aktér musí mít totiž potenciál a sílu přesvědčit publikum o oprávněnosti svého počínání a publikum se musí domnívat, že hrozby, na něž sekuritizující aktér upozorňuje, reálně existují a mají vitální charakter.

Dalším bodem kritiky je pochybná etika teorie sekuritizace. Michael Williams si klade otázku: *Pokud není bezpečnost ničím jiným než specifickou formou sociální činnosti – řečový akt závisející na existenci vitální hrozby a vyžadující mimořádná politická opatření –, pak to znamená, že „úplně všechno“ může být bezpečnostním tématem a že jakákoli forma násilné politiky... musí být nahlížena jako způsob řečového aktu a pojímána „objektivně“? (Williams, 2003, s. 521.)* Otázkou – „co vše můžeme sekuritizovat“ – a pochybnostmi spojenými s odpovědí na ni se kodaňská škola nezabývá přímo, ale v řadě prací jejích představitelů nalezneme náznaky odpovědi (např. Buzan – Waever – de Wilde, 1998; Waever, 1998). Kodaňská skupina nepovažuje bezpečnost za jednoznačně pozitivní hodnotu, sekuritizace je něco, čemu bychom měli spíše zabránit než to podporovat (např. pro-

to, že sekuritizace může být zneužita); podporovat bychom měli především proces desekuritizace. Podle Waevrova názoru je optimální tzv. abezpečnostní (*a-security*) stav, tj. situace, kdy nedochází k sekuritizaci a neexistuje ani potřeba sekuritizace, kdy existuje vysoká pravděpodobnost, že k řešení konfliktu budou použity standardní politické nástroje, nikoli násilí (srov. Waever, 1998, s. 80–81).

Posledním bodem kritiky kodaňské bezpečnostní analýzy je „sociologicky neudržitelné“ pojetí identity. Jako jeden ze zdrojů hrozeb kodaňská skupina označuje sociální sektor. Hlavním referenčním objektem v tomto sektoru je společnost a hlavní ohroženou hodnotou je identita. Přežití společnosti je podmíněno zachováním její identity. Podle McSweeneyho se dopouštějí Buzan, Waever a jejich kolegové hlavní chyby, když se domnívají, že společnost má jedinou (*single*) identitu. V sociální realitě existují podle McSweeneyho různé identity vedle sebe (Mnichovan, Bavor, Němec, Evropan); tyto identity mezi sebou nesoutěží, jak předpokládají Buzan a Waever, ale doplňují se. Kodaňská skupina se podle McSweeneyho dopouští této „chyby“, neboť myšlenku sociálního sektoru založila na statickém objektivistickém Durkheimově pojetí společnosti (identita i společnost jsou chápány jako objektivní skutečnosti), nikoli na Giddensově pojetí společnosti jako měnící se entity (McSweeney, 1999, s. 68–78). Společnost a identita jako objektivní skutečnosti jsou „produktem“ kodaňského realismu a státocentrismu, který poskytuje jen minimální prostor substátním skupinám a lidským jedincům jako referenčním objektům. Podle McSweeneyho si kodaňská skupina zahrává s morálkou, neboť její pojetí identity otevírá prostor extremismu a legitimizuje netoleranci. Pojetí společnosti jako nezávislé proměnné, jako sociálního aktéra s jednou identitou, který je samostatnou nezávislou realitou, je důkazem „zvrácenosti“ kodaňského konstruktivismu (McSweeney, 1999, s. 71). Pojetí identity jako hlavní ohrožené hodnoty je konceptem, jež kodaňská skupina (především Ole Waever) stále rozvíjí. Ukončení sporu či nalezení konsenzu v pojetí identity závisí na volbě pojetí společnosti – zda „zvíťezí“ Durkheimovo či Giddensovo pojetí.

Navzdory uvedené kritice a problémům, s nimiž se bezpečnostní analýza zástupců kodaňské skupiny potýká, je třeba říci, že práce Buzana, Waevra a dalších vědců z COPRI představují průlom v bezpečnostní analýze a její nesmírné obohacení. Mimořádné možnosti poskytla kodaňské škole kombinace tří teoretických přístupů – strukturálního realismu, anglické školy a sociálního konstruktivismu. Kodaňský koncept bezpečnosti je důkazem toho, že bezpečnost je „konceptem ve stálém procesu vytváření“, ovlivněným aktuálním charakterem mezinárodního systému a jeho aktérů.

Buzan, Waever a jejich kolegové učinili obrovský krok od konceptu národní bezpečnosti ke konceptu mezinárodní bezpečnosti. Kodaňský koncept mezinárodní bezpečnosti považuje za hlavní referenční objekt stát (stejně jako tradiční strategická studia), ale bezpečnost státu souvisí jak s bezpečností ostatních států, tak i s bezpečností substátních aktérů. Nezanedbatelnou roli v konceptu mezinárodní bezpečnosti hraje „mezinárodní společnost“. Ta vytváří základní rámec (pravidla, normy) pro bezpečnostní vztahy na úrovni mezinárodního systému. Existence („síla“) „mezinárodní společnosti“ určuje charakter bezpečnostních vztahů; teritoriální rozdíly v síle „mezinárodní společnosti“ ovlivňují teritoriální rozdíly v bezpečnostních dilematech a v bezpečnostních vztazích.

Zvláštní pozornost si v práci kodaňské skupiny zaslouží teorie sekuritizace a pojetí bezpečnosti jako řečového aktu. Jádrem teorie sekuritizace je předpoklad, že bezpečnost je sociální konstrukcí, která je založena na vztahu mezi sekuritizujícím aktérem a jeho okolím. Sekuritizace je extrémní způsob artikulace existenčních zájmů sekuritizujících aktérů. Aktéři mohou však využívat sekuritizace účelově a k prosazení vlastních zájmů na úkor zájmů státu či společnosti. Optimální z hlediska zajištění bezpečnosti společnosti a státu je zamezit či minimalizovat počet sekuritizačních kroků a omezit počet sekuritizovaných témat tak, aby bylo maximálně sníženo riziko zneužití sekuritizace. Sekuritizace není však nezávislým procesem, její úspěch závisí na přijetí, percepci a interpretaci sekuritizačního

kroku publikem. Za nejlepší situaci kodaňská škola považuje stav, kdy sekuritizující aktéři dlouhodobě nevyužívají možnosti sekuritizace témat (existuje stav tzv. *a-security*), neboť v této situaci dochází k posilování „mezinárodní společnosti“ a ke vzniku „bezpečnostních společenství“.

V situaci, kdy se řada vědců zabývá vztahem mezi teorií mezinárodních vztahů a jejich praxí, je práce kodaňské školy výjimečným příkladem produktivního vztahu teorie – praxe MV. Teorie zde působí jako politický nástroj přetvářející realitu mezinárodních vztahů a realita zpětně mění teorii. V případě kodaňské skupiny můžeme pozorovat, jak se teorie (teoretický koncept bezpečnosti) stává sebenaplňujícím se proroctvím, koncept bezpečnosti kodaňské skupiny spoluvytváří bezpečnostní politiku řady aktérů (států i mezinárodních organizací), ovlivňuje jejich vnímání a interpretaci bezpečnosti a stává se vodítkem jejich jednání.

¹ Realistický koncept bezpečnosti se inspirovává hobbesovskou představou o vztahu mezi jednotlivcem a státem. Podobně jako v předstátním stavu mezi lidmi ani v mezinárodním systému neexistuje žádná nadřazená instituce se schopností sankcionovat či řídit. Státy se tak ocitají v přirozeném stavu, tj. ve stavu stálého potenciálního konfliktu. Tento anarchický charakter mezinárodního systému je podle realistů hlavní výchozí podmínkou bezpečnosti aktérů. Hlavním aktérem mezinárodních vztahů je podle realistů stát – suverénní teritoriální jednotka, která s ostatními státy soutěží o moc, vliv, trhy a zajištění vlastní existence (přežití); hlavní ohroženou hodnotou je fyzická existence státu, hlavním zdrojem hrozeb je vojenská moc (síla) ostatních států. Anarchický charakter mezinárodního systému umocňuje fakt, že státy se v mezinárodních vztazích chovají jako v situaci hry s nulovým součtem a v každém okamžiku se připravují na nejhorší možný scénář, tj. na vlastní zničení.

² Označení kodaňská škola poprvé použil Bill McSweeney v roce 1996. Viz McSweeney, Bill: Identity and Security: Buzan and the Copenhagen School. Review of International Studies, No. 22 (1996), s. 81–93.

³ Referenční objekt je entita, kterou chápeme jako existenčně ohroženou, a tato entita má legitimní nárok na přežití.

⁴ Buzan, Waever a de Wilde upozorňují na to, že je třeba rozlišovat sociální (societal) a sociální (social) bezpečnost. Sociální bezpečnost vypovídá o jedincích a má především ekonomický základ, zatímco sociální bezpečnost vypovídá o kolektivech, o jejich identitě a o činech, jejichž cílem je ochrana (obrana) identity.

⁵ Srov. Wolfers, Arnold: „National Security“ as an Ambiguous Symbol. Political Science Quarterly, Vol. 67, No. 4 (1952), s. 481–502.

⁶ Řada autorů (např. Buzan) vzdala pokusy o definování bezpečnosti, neboť tvrdí, že i nejasná definice nám bez potíží umožňuje bezpečnost zkoumat (Buzan, 1991 b).

⁷ Společnost států (nebo „mezinárodní společnost“) existuje tehdy, když skupina států, které si jsou vědomy společných zájmů a hodnot, vytvoří společnost, státy si jsou vědomy vzájemného spojení a svázání ve vzájemných vztazích společnými pravidly a sdílejí práci ve společných institucích. „Mezinárodní společnost“ předpokládá existenci mezinárodního systému. Mezinárodní systém není však zárukou existence „mezinárodní společnosti“ (Bull, 2002, s. 13).

⁸ Existence „mezinárodní společnosti“ je založena na způsobu vztahů mezi státy (nebo také na předpokladu, že mezinárodní systém je vytvářen politickými entitami), zatímco světová společnost je založena na způsobu vztahů mezi jedinci, nestátními organizacemi a celku globální populace, zaměřuje se na globální společenské identity a uspořádání (Buzan, 1993, s. 336–337). Zatímco „mezinárodní společnost“ spočívá na společných normách, pravidlech a identitách mezi státy, světová společnost spočívá na společných normách, pravidlech a identitách, které jsou vlastní jedincům v celém systému (Buzan, 1993, s. 339).

⁹ Srov. např. Jervis, Robert: Security regimes. International Organization, Vol. 36, No. 2 (1982), s. 357–378.

¹⁰ Činnost COPRI byla ukončena k prosinci 2002.

¹¹ Podle Waltzova názoru je působení struktury mezinárodního systému dáno třemi definičními znaky: 1) struktura má anarchický charakter; 2) anarchie je neměnným rysem struktury, a proto mají aktéři v mezinárodním systému tendenci chovat se stejně; 3) charakter struktury je dán rozložením moci mezi aktéry (Waltz, 1979).

¹² Stát, respektive forma státu a státnost prošly během století řadou proměn – od předvestfálského křesťanského nenárodního státu, jehož suverenita podléhala božské moci (zástupci Boha na zemi), k vestfálskému státu, který je založen na myšlence vnější i vnitřní suverenity a na myšlence teritoriality; od předmoderní politické jednotky (např. kmen) k modernímu a postmodernímu státu, od koloniálního státu k postkoloniálnímu státu (srov. např. Sørensen, 2001).

¹³ Materiální a fyzická základna státu jednoduše existuje. Instituce spravují a řídí stát a fungují jako strážný, kontrolující procesy uvnitř společnosti a mezi společnostmi. Pokud se týká ideje státu, můžeme rozlišit dva její hlavní zdroje – národ a pořádkující (organizing) ideologie (Buzan, 1991 b, s. 70).

¹⁴ Otevřenost ani uzavřenost nejsou zárukou udržení bezpečnosti státu. Otevřenost v některých oblastech může být zdrojem hrozeb a naopak. Politická otevřenost státu dovoluje nejrůznějším ideologiím a stranám, aby se

zúčastnily soutěže o moc v politickém prostoru státu. Možnost soutěže upevňuje totiž na jedné straně demokratický charakter státu, na druhé straně zde však roste riziko ohrožení státu radikálními ideologiemi (Buzan, 1995, s. 207).

- ¹⁵ Daniel Deudney zpochybňuje Buzanovu myšlenku o slabých a silných státech, respektive ideu, že slabé státy ohrožují své obyvatelstvo mnohem více než silné státy. Posilování státu vede k erozi osobních svobod a k větší vnitrostátní represí. Silné státy byly ve 20. století zdrojem bezpečnostních hrozeb pro své obyvatelstvo; autoritativní a totalitní režimy mají na svědomí více životů než všechny mezistátní války (Deudney, 1997). V mezinárodních vztazích je možné vedle rozlišení slabé/silné státy (strong/weak states) najít také rozlišení slabé/silné mocností (strong/weak power). Rozlišení slabý/silný stát versus slabá/silná mocnost si lze představit v podobě následující matice.

	<i>Silná mocnost</i>	<i>Slabá mocnost</i>
<i>Silný stát</i>	USA, Velká Británie, Francie	Dánsko, Švýcarsko
<i>Slabý stát</i>	Ruská federace, Jihoafrická republika	Somálsko, Libérie

- ¹⁶ Podle Bullova názoru je možné „mezinárodní společnost“ srovnávat s Lockovým pojetím anarchického stavu mezi lidmi; Bull pak označuje „mezinárodní společnost“ jako „anarchickou společnost“ (společnost, ale bez nadřazené vlády), (Bull, 1995 a, s. 90).
- ¹⁷ Srov. např. teorii závislosti a teorii světového systému (Drulák, 2003). Srov. též Říchová, Blanka: Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě. Praha: Portál, 2000.
- ¹⁸ Autorem konceptu „bezpečnostních společenství“ je Karl Deutsch, teoreticky jej propracovali na konci 90. let Emanuel Adler a Michael Barnett.
- ¹⁹ Zatímco Bullova „mezinárodní společnost“ se nikdy z anarchie nevymaní, politická struktura potenciální světové společnosti je mnohoznačná. Může být hierarchická (světová vláda), může být pokračováním mezinárodní anarchie, nebo může být anarchická na úrovni jedince, tj. politický sektor je efektivně vytlačen, neboť neexistuje stát a společnost se nachází v před(ne)státním stavu (Buzan, 1993, s. 339).
- ²⁰ Zvláštní pozornost vyžaduje samozřejmě situace, kde je referenčním objektem sociální skupina – národ. Pak záleží především na tom, o jaký stát jde. Buzan si uvědomuje, že v řadě případů lze stát ztotožnit s národem (jednonárodní homogenní stát), kdy se národ stal základem vybudování státu (nation state). Existuje však celá řada případů, kdy stát je „slabší“ než národ, tj. především případ vícenárodních států/federací (např. Československo či Kanada). V tomto případě stát hraje hlavní roli při vytvoření národa (state-nation), popřípadě stát není na existenci národa vůbec založen (multination state). Existuje také řada případů, kdy je národ „větší“ než stát (part nation-state), tj. podstatná část národa je rozptýlena do okolních států (Albánci, Maďari, Číňané), nebo situace, kdy národ nemá stát vůbec (Kurdové), (Buzan, 1991 b, s. 72–77).
- ²¹ Autorem modelu bezpečnosti, který využívá metafory přesýpacích hodin je Ole Waever (srov. např. Waever, 1995).
- ²² Aby mohla kodaňská škola při zkoumání bezpečnosti překonat propast mezi systémovou a státní úrovní, přichází s myšlenkou (regionálních) „bezpečnostních komplexů“, které tvoří stupeň mezi systémovou a státní úrovní. Kodaňská škola vychází z předpokladu, že se většina států bojí mnohem častěji svých sousedů než vzdálených velmocí. Kodaňská škola považuje „bezpečnostní komplex“ za součást státní hladiny analýzy, za odolné, nikoli trvalé rysy anarchie, za formu „mezinárodní společnosti“ (srov. Buzanovo tvrzení: ve Waltzově schématu, které bez větších výhrad přijímám, jsou takové fenomény [„bezpečnostní komplexy“ – pozn. aut.] součástí hladiny analýzy státu /Buzan, 1991 b, s. 209/).
- ²³ Jedním z hlavních rozdílů mezi konceptem mezinárodní a globální bezpečnosti je pojetí nestátních aktérů. V konceptu mezinárodní bezpečnosti je hlavním referenčním objektem stát a systém států, v konceptu globální bezpečnosti jsou referenčními objekty jak státy, tak i nestátní aktéři. Mezinárodní systém je pak vytvářen státy i nestátními aktéry, kteří mají nezanedbatelný vliv na bezpečnost a stabilitu systému.
- ²⁴ Buzan a Little upozorňují na to, že je třeba rozlišovat sektory a úrovně (hladiny) analýzy (zde představované referenčními objekty, umístěnými na vertikální ose). Sektory můžeme chápat jako způsob pohledu na celý systém, kdy se zaměřujeme nebo vybíráme jen zvláštní část vztahů, zdůrazňujeme druhy jednotek, interakcí a struktur (Buzan – Little, 2000, s. 72–73).
- ²⁵ V agendě jednotlivých států je možné sice často pozorovat hierarchii jednotlivých hrozeb, obecně lze však říci, že tradiční hierarchie ve smyslu realistické tradice, tj. nejdůležitějšími hrozbami jsou hrozby vojensko-politického charakteru, neexistuje.
- ²⁶ Proces sekuritizace je ovlivněn hladinou analýzy referenčního objektu a sektorem hrozeb (srov. Buzan – Waever – de Wilde, 1998, s. 164–166).
- ²⁷ Jako příklad mohu uvést otázku jaderné elektrárny Temelín. Referenčním objektem, tedy entitou, jejíž existence je ohrožena fungováním JETE, je stát, občané státu a životní prostředí. Sekuritizujícím aktérem jsou ochránci životního prostředí, kteří poukazují na nedostatečné zajištění bezpečnosti provozu, na jeho vysokou poruchovost a na celkové riziko, spojené s fungováním jaderných elektráren. Funkčním aktérem v tomto případě je samotná jaderná elektrárna a její představitelé, kteří nezanedbatelně ovlivňují rozhodování v oblasti jaderné energie a zajištění bezpečného provozu JETE.

- ²⁸ Pouhou prezentací určitého tématu jako bezpečnostní hrozby nazývají Buzan, Waever a de Wilde sekuritizačním krokem (securitizing move). Má-li dojít k sekuritizaci, musí být označení určitého tématu za hrozbu akceptováno cílovými posluchači (Buzan – Waever – de Wilde, 1998, s. 25).
- ²⁹ Národní bezpečnost má sociální charakter, a to v tom smyslu, že je konstituována intersubjektivně. Neměli bychom ji totiž posuzovat na základě nějakých pravdivých či skutečných standardů (míry) bezpečnosti, vycházejících ze současného stavu domácí společnosti (Waever, 1995, s. 51).
- ³⁰ Např. Bourdieu, Pierre: *The Logic of Practice*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1990. Dobrý přehled Bourdieho prací v kontextu mezinárodních vztahů viz Guzzini, Stefano: *A Reconstruction of Constructivism in International Relations*. *European Journal of International Relations*, Vol. 6, No. 2 (2000), s. 147–182.
- ³¹ Waever v knize *Security Communities* např. poznamenává, že jeho konstruktivismus se od konstruktivistického hlavního proudu (Wendt, Katzenstein, Adler a Barnett) liší především tím, že klade menší důraz na vytváření pravidel a sdílených porozumění na systémové hladině, která podmiňují činnost různých jednotek, zaměřuje se spíše na to, jak jednotlivé jednotky utvářejí svůj vlastní svět (Waever, 1998, s. 105).

Literatura

- Baldwin, David A. (1997): *The concept of security*. *Review of International Studies*, No. 23 (1997), s. 5–26.
- Barnett, Jon (2000): *Destabilizing the environment-conflict thesis*. *Review of International Studies*, No. 26 (2000), s. 271–288.
- Barnett, Jon (2001): *The Meaning of Environmental Security*. *Ecological Politics and Policy in the New Security Era*. London – New York: Zed Books, 2001.
- Blecha, Ivan (2002): *Filosofie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002.
- Bull, Hedley (1995 a, původně 1966): *Society and Anarchy in International Relations*. In: Der Derian, James (ed.): *International Theory. Critical Investigations*. New York: University Press, 1995, s. 75–93.
- Bull, Hedley (2002): *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics*. 3rd ed. Palgrave, 2002.
- Bull, Hedley (1995 b, původně 1972): *The Theory of International Politics, 1919–1969*. In: Der Derian, James (ed.): *International Theory. Critical Investigations*. New York: University Press, 1995, s. 181–211.
- Buzan, Barry (1993): *From international system to international society: structural realism and regime theory meet the English school*. *International Organization*, Vol. 47, No. 3 (1993), s. 327–352.
- Buzan, Barry (1991 a): *New patterns of global security in the twenty-first century*. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, Vol. 67, No. 3 (1991), s. 431–451.
- Buzan, Barry (1984): *Peace, Power, and Security: Contending Concepts in the Study of International Relations*. *Journal of Peace Research*, Vol. 21, No. 2 (1984), s. 109–125.
- Buzan, Barry (1991 b): *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Second edition. Longman, 1991 (1. vydání vyšlo v roce 1983).
- Buzan, Barry (1995): *Security, the State, the „New World Order“, and Beyond*. In: Liepschutz, Ronnie D. (ed.): *On Security*. New York: Columbia University Press, 1995, s. 187–211.
- Buzan, Barry – Jones, Charles – Little, Richard (1993): *The Logic of Anarchy. Neorealism to Structural Realism*. New York: Columbia University Press, 1993.
- Buzan, Barry – Kelstrup, Morten – Lamaitre, Pierre (1990): *The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era*. Pinter Pub Ltd., 1990.
- Buzan, Barry – Little, Richard (2000): *International Systems in World History. Remaking the Study of International Relations*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Buzan, Barry – Waever, Ole (2003): *Regions and Powers. The Structure of International Security*. *Cambridge Studies in International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Buzan, Barry – Waever, Ole (1997): *Slippery? Contradictory? Sociologically untenable? The Copenhagen school replies*. *Review of International Studies*, No. 23 (1997), s. 241–250.
- Buzan, Barry – Waever, Ole – de Wilde, Jaap (1995): *Environmental, economic and societal security*. Copenhagen: Centre for Peace and Conflict Research, 1995.
- Buzan, Barry – Waever, Ole – de Wilde, Jaap (1998): *Security. A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner, 1998.
- Deudney, Daniel (1997): *The Limits of Environmental Security*. In: Kamieniecki, Sheldon – Gonzalez, Georg A. – Vos, Robert O. (eds.): *Flashpoints in Environmental Policymaking: Controversies in Achieving Sustainability*. Albany: State University Press New York, 1997, s. 281–310.
- Drulák, Petr (2003): *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál, 2003.
- Frederking, Brian (2003): *Constructing Post-Cold War Collective Security*. *American Political Science Review*, Vol. 97, No. 3 (2002), s. 363–378.
- Haftendorn, Helga (1993): *Das Sicherheitspuzzle: Die Suche nach einem tragfähigen Konzept Internationaler Sicherheit*. In: Daase, Ch. – Feske, S. (eds.): *Regionalisierung der Sicherheitspolitik. Tendenzen in den internationalen Beziehungen nach dem Ost-West Konflikt*. Baden-Baden, 1993, s. 13–39 (kapitola vyšla původně anglicky jako samostatný článek v roce 1991).
- Matthew, Richard A. (1997): *Rethinking Environmental Security*. In: Gleditsch, Nils Petter et al. (eds.): *Conflict and the Environment*. Kluwer Academic Publishers, 1997, s. 71–90.
- McSweeney, Bill (1998): *Durkheim and the Copenhagen school: a response to Buzan and Waever*. *Review of International Studies*, No. 24 (1998), s. 137–140.

- McSweeney, Bill (1999): *Security, Identity and Interests. A Sociology of International Relations*. Cambridge Studies in International Relations. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Moravcsik, Andrew (1999): Is Something Rotten in the State of Denmark: Constructivism and European Integration. *Journal of European Public Policy*, Vol. 6, No. 4 (1999), s. 669–681.
- Mutimer, David (1999): Beyond Strategy: Critical Thinking and the New Security Studies. In: Snyder, Craig A. (ed): *Contemporary Security and Strategy*. New York: Routledge, 1999, s. 77–101.
- Snyder, Craig A. (ed., 1999): *Contemporary Security and Strategy*. New York: Routledge, 1999.
- Sørensen, Georg (2001): Changes in Statehood. The Transformation of International Relations. Palgrave, 2001.
- Šedivý, Jiří (2002): Střet identit? USA a Evropa po 11. září. *Mezinárodní vztahy*, ročník 37, číslo 4 (2002), s. 5–25.
- Waever, Ole (1997): *Concepts of Security*. Copenhagen: Institute of Political Science University of Copenhagen, 1997.
- Waever, Ole (1998): Insecurity, security, and asecuritization in the West European non-war community. In: Adler, Emanuel – Barnett, Michael: *Security Communities*. Cambridge Studies in International Relations. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s. 69–118.
- Waever, Ole (1995): Securitization and Desecuritization. In: Liepschutz, Ronnie D. (ed.): *On Security*. New York: Columbia University Press, 1995, s. 46–86.
- Waever, Ole – Buzan, Barry – Kelstrup, Morten – Lamaitre, Pierre (1993): *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. Palgrave Macmillan, 1993.
- Waltz, Kenneth (1979): *Theory of International Politics*. Reading MA: Addison-Wesley, 1979.
- Williams, Michael C. (1998): Modernity, identity and security: a comment on the „Copenhagen controversy“. *Review of International Studies*, No. 24 (1998), s. 435–439.
- Williams, Michael C. (2003): Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics. *International Studies Quarterly*, Vol. 47, No. 4 (2003), s. 511–531.

Poznámka

Za cenné připomínky, které přispěly ke vzniku tohoto textu, děkuji Ing. Petru Drulákovi, Ph.D., a dvěma anonymním recenzentům.